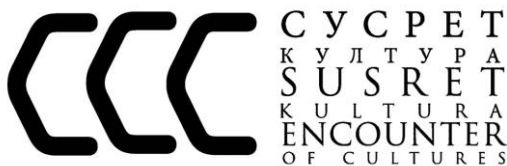

Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet

Jedanaesti međunarodni interdisciplinarni simpozijum

SUSRET KULTURA

Zbornik radova

Novi Sad
2021

Izdavač

Filozofski fakultet
Univerzitet u Novom Sadu
www.ff.uns.ac.rs

Za izdavača

Prof. dr Ivana Živančević-Sekeruš, dekan

Urednici

Prof. dr Ivana Živančević-Sekeruš
Prof. dr Zoran Paunović
Prof. dr Željko Milanović

ISBN

978-86-6065-688-1

Jedanaesti međunarodni interdisciplinarni simpozijum Susret kultura održan je 1. decembra 2020. godine.

Imejl adresa Skupa: susret.kultura@ff.uns.ac.rs

IBZEN JUGOSLOVENSKIH FEMINISTKINJA

The paper interprets the reception of Henrik Ibsen in the Yugoslav feminist counterpublic in the period between the two world wars. In the feminist interpretive community, Ibsen becomes one of the key signs of (self) consciousness and a change of emancipatory paradigms in this region. Ibsen's plays are an essential intertext in the literary production of the progressive course (novels by Vera Ivanić, Nada Jovanović, and Julka Hlapec Đorđević) which correspond to the essayistic discourse of feminist magazines (*Yugoslav Woman*, *Women's Movement*). Ibsen is one of the privileged authors in the feminist counterpublic and a figure to confronting various patriarchal concepts, from female roles to aesthetic theories.

Key words: Ibsen, Yugoslav feminist counterpublic, literature of the new woman.

„Moderna žena“ i Henrik Ibsen

Ibsen je prisutan u srpskoj kulturi od 1887. godine, kada je izveden *Neprijatelj naroda* u beogradskom Narodnom pozorištu. Tekstovi o njegovom stvaralaštvu do Prvog svetskog rata mahom su bili tekstovi preglednog karaktera stranih studija ili recenzije predstava. Međutim, od samih početaka prevođenja i izvođenja Ibsenovo stvaralaštvo je smešteno u specifičan recepcijski kontekst - kontekst ženske emancipacije. Takođe, na samim počecima recepcije mogu se izdvojiti dve paradigme koje će biti svojstvene i feminističkom pristupu u međuratnom periodu: intertekstualne veze i kritičko-esejistički tekstovi o Ibzenu.

Jedan od prvih prevoda Ibzena na srpski jezik bio je prevod *Nore* (1887, *Javor*) Milana Ševića Maksimovića. Dve godine kasnije Draga Gavrilović je u *Javoru* objavila *Devojački roman*, angažovani ženski *Bildungsroman* u nastavcima. Prvo poglavlje romana objavljeno je u 17. broju i u njemu je Stanislava Barać mapirala protooblik ovdašnje feminističke kontrajavnosti (Barać 2015: 60–62). Ovo poglavlje *Devojačkog romana* tematski se izuzetno približava *Lutkinjoj kući*:

* zarkasv@yahoo.com

kritika patrijarhalnog braka koji obezvlašćava ženu, nemogućnost ostvarivanja ljubavi u tradicionalnom građanskom braku koji se utemeljuje u ekonomskim interesima i neravnopravnoj raspodeli moći, te motiv lutke, odnosno obezličene žene koju muž instrumentalizuje radi sopstvenih potreba i interesa.

Godine 1899. priređen je „ženski broj“ mostarskog časopisa *Zora* u kom je predstavljeno stvaralaštvo realistikinja. Ovaj temat važan je čin afirmacije ženskog autorstva u srpskoj kulturi. Temat otvara tekst programskog karaktera Jelice Belović Bernadžikovske „Moderna žena“. Za autorku je paradigma „moderne žene“ Ibzenova junakinja. Polazeći od uvida da u književnosti postoje dva tipa ženskih likova, Geteove junakinje i Ibzenove „moderne“, Belović Bernadžikovska ističe da je „moderna žena samostalni individualitet, kome ne treba tek tuđi dah“, odnosno „moderne žene ne će nikada pasti sa ženske slabosti. One kuražno stupaju u borbu života...“ (Belović Bernadžikovska 1899: 393). Autorka insistira da „moderna žena hoće da živi, da radi, da posluje“, te da „njena se nožica ne boji da stupi na vulkanski teren“ (Isto: 394). Iako Jelica Belović Bernadžikovska podleže u „Modernoj ženi“ i konzervativnom diskursu, progresivni aspekt teksta je snažan. Takođe, ovaj tekst osvedočava da je prodor ideje *moderna žena* u emancipatorski diskurs u srpskoj kulturi blisko povezan sa recepcijom Henrika Ibzena.

U periodu do Prvog svetskog rata objavljen je još jedan tekst o Ibzenovom feminizmu. Reč je o eseju Pere Slijepčevića „Žena u najnovijoj književnosti“ (1911). Ibzen, prema oceni autora, „izvodi u svojim komadima žene da se same bore za svoja prava“, gradeći tip „jake žene“ (Slijepčević 1980: 209). No, za Slijepčevića su sve to „usiljeni i lažni tipovi muškobane“. Za razliku od Ibzena, najnovija književnost, lirska drama (Meterlink, Hauptman) donosi „prirodnije shvatanje“ žene. Žene najnovije književnosti su tihe i dobre domaćice sa velikom dušom, nadzemaljska bića i madone koje „teše burnu mušku prirodu“ (Isto: 210). Oprečna vrednovanja Ibzenovih junakinja obeležiće i recepciju u periodu između dva rata. U feminističkim tekstovima apologetski će se pristupati Ibzenovim junakinjama. Za razliku od Slijepčevića koju je uvažio Ibzenov feminizam, mada ga je negativno vrednovao, autori van feminističke javnosti će u međuratnom periodu ili prenebregavati ili osporavati feminističku platformu Ibzenovih drama.

Feministički esej o Ibzenu između dva rata

Ibzen je, pored Masarika, najpovlašćeniji autor u jugoslovenskoj feminističkoj interpretativnoj zajednici između dva rata. Norveški dramatičar biva

stvaralački podsticajan u književnosti progresivnog toka koja je u saglasju sa publicističkim diskursom, iz kog i izrasta. Feministički esejistički korpus o Ibzenu nije obiman i čini ga svega nekoliko eseja. Međutim, eseje o Ibzenu pišu vodeće intelektualke na feminističkoj sceni i oni su formativni elementi feminističkog diskursa u tom periodu. Takođe, ti eseji su jedino mesto gde se jugoslovenskoj čitalačkoj publici nudila interpretacija Ibzena iz feminističke perspektive. Pojedine uvide jugoslovenskih auotrki elaboriraće tek savremene ibzenološkinje. Feministički esej o Ibzenu, naposljetku, nudi i interpretativni ključ za čitav korpus ženskih tekstova između dva rata.

Prvi tekst o Ibzenu, „Ibzen kao borac za ženska prava“, objavljen je prigodom četrdesetogodišnjice *Lutkine kuće* u prvom feminističkom časopisu u Kraljevini SHS, *Jugoslavenskoj ženi* (1917–1920, Zagreb, urednica Zofka Kveder). *Lutkina kuća* je Ibzenov tekst na koji se najviše upućivalo, koji je jedan od najsnažnijih argumenata u prilog autorovog feminizma, ali i gradivni element feminističke argumentacije u vezi sa, ponajpre, kritikom patrijarhalnog braka. H. Vinković izdvaja ključne problemske komplekse kod Ibzena: problem modernog društva i problem modernog braka. Autor zapaža da je od *Stubova društva*, drame u kojoj žena želi ekonomsku nezavisnost, Ibzen prijatelj ženske emancipacije. Povodom *Nore*, ističe se Ibzenova bliskost sa idejama Žorž Sand, Kamile Kolet i grofice Ide Han-Han, kao i kontroverzna recepcija ove drame. Vinković pregnantno iskazuje suštinski problem *Lutkne kuće*, koji će biti lajtmotiv i docnijih interpretativnih sagledavanja ove drame: „Nemoguć [je] brak, u kojem je žena rob svojega muža, brak, gdje žena nema svoj ja, već se mora pokoriti volju muža“ (Vinković 1919: 336). Autor zaključuje da je Ibzen svojim perom mnogo doprineo osvešćivanju žena, ali i muškaraca.

Esej Nade Jovanović¹ „Nora – Ibsen“ (1921, *Ženski pokret*) predstavlja osporavanje patrijarhalne interpretativne norme: „Zašto su nam do danas tumačili drukčije Noru, no što je ona doista? Zašto nam nikad nisu podvukli one njene osobine koje onoliko Ibsen ističe? Je li to bilo namerno? Ili je to moć navike da se ne vidi istina“ (Jovanović 1921: 261.). Autorkina osnovna teza je da je „Nora žena

¹ Nada Jovanović je pseudonim Mileve Milojević, urednice *Ženskog pokreta*, najdugovečnijeg i najznačajnijeg jugoslovenskog feminističkog časopisa između dva rata. Pseudonim je razrešila Zorana Simić u referatu koji je izložila na naučnom skupu posvećenom časopisu *Ženski pokret* održanom u Institutu za književnost i umetnost 7–9.10.2020.

istaknute individualnosti, probuđene svesti“ (Isto) i afirmiše je kao simbol ženske emancipacije. Tekst je strukturiran kao polemički dijalog, tezu predstavljaju parafrazirani ili apstrahovani Torvaldovi stavovi, a antitezu feministički komentari.

Jovanović se ustremkuje ka slici Nore kao lakomislene žene nesposobne za život. Pažljivo tumačeći Torvaldov doživljaj supruge, autorka skreće pažnju na inverziju muških i ženskih uloga, pokazujući da je Nora ta koja se angažovala kako bi materijalno obezbedila porodicu i zaštitnički se postavljala prema suprugu. „Vesela, mila, nežna i lepa“ Nora, kakvom se prikazuje, u stvari je snažna žena spremna da se žrtvuje zbog ljubavi. Autorka zapaža da Nora „performira“ rodnu ulogu, da je njena lakomislenost samo odgovor na suprugova, odnosno patrijarhalna očekivanja.² Uvidevši (samo)obmanu koja ju je paralisala, „tica je za navek opustila krila. [...] Ona kod koje imperativ nepomućena srca stvara plemenitu akciju, ne razume zakone koji tu akciju smatraju zločinom. Zato hoće sama u život, bez tumača da pita, bez vođe ta traži, bez oslonca da stoji“ (Isto: 266). Posebnost analizi Nade Jovanović doprinosi pronicljivo profilisanje Ibzenove junakinje obeleženo isticanjem prevage etičkog, nasuprot praktičkog uma. Autorka zatvara tekst stavom koji će varirati i druge autorke – „Većeg feministu žene nisu imale u muškarcu od Ibzena“ (Isto).

Alojzija Štebi u eseju „Ibzen kao propagator feminizma“ (1926, *Ženski pokret*) donosi sintetički pregled razvoja autorovih feminističkih stavova. Štebi Ibzenov feminizam pozicionira unutar šire mreže društveno-etičkih pitanja oličenih u motivu dolaska *trećeg kraljevstva*. Da bi se ono ostvarilo, moraju se svrgnuti svi lažni bogovi, a jedan od njih je, kako autorka zapaža, i „idealna žena, koja ćuti i trpi i zapostavlja samu sebe“ (Štebi 1926: 2). Štebi u *Savezu omladine*, drami u kojoj je izričit „zahtev morala da se žena mora pokoriti ponižavajućoj ulozi, u kojoj se nalazi u današnjem braku, osnovanom na trulim konvencionalnim dogmama“ (Isto: 67), primećuje prethodnicu *Lutkine kuće*. Nora, „ptica u kavezu“, ključna je

² Toril Moi postavlja u središte Ibzenovog modernizma njegovu dvostruku perspektivu, svest o nemogućnosti izbora između teatralnosti i autentičnosti. Njegov modernizam se zasniva na osećaju da nam je pozorište neophodno kako bismo razotkrili sebi igre prikriivanja i teatralizacije u kojima učestvujemo u svakodnevnom životu. Autorka *Lutkinu kuću* tumači u skladu sa ovako postavljenim konceptom: Nora i Helemer zaslepljeni su sopstvenim teatralizujućim fantazijama. Norina fantazija je varijacija idealističke figure plemenite i čiste žene koja se žrtvuje za ljubav, kao što je držala i Nada Jovanović (Moi 2006: 272, 265, 263).

faza u Ibzenovom kretanju ka novoj ženi – drama ilustruje „kako se razvija žena od slabog stvorenja do svesnog samostalnog čoveka, koja se bori za ličnu odgovornost, koja brani svoje pravo čoveka iznad dužnosti supruge i matere“ (Isto).

Jedan od najlepših tipova nove žene Ibzen je dao u *Neprijatelju naroda* - „Petra je prototip žene, koja je bila Ibzenu ideal žene“ (Isto). Takođe, Petra, „moderna Antigona“, kako ju je nazvala Ksenija Atanasijević, prototip je žene koja je i *Ženskom pokretu* bila ideal (nove) žene:

Unutrašnje slobodna, bavi se svima velikim pitanjima, ima svoje mišljenje i moralnu hrabrost da svakome i svuda to svoje mišljenje kaže. Ona ne čeka na muža, koji bi preduzeo da se o njoj stara i bio predstavnik njenog ubeđenja, ona ima svoj poziv, koji vrši veselo i odano. [...] Svetla i čista, odlučna i konsekventna, bez kompromisa, a uvek puna nježne ljubavi to je Petra, žena čije oči nisu uprte samo u kuhinjske lonce, žena koja smatra da je jedno naučno otkriće važnije i interesantnije od od najnovijeg modnog žurnala (Isto: 67–68).

Prikaz Petre je u potpunom saglasju sa feminističkim diskursom časopisa *Ženski pokret*, odnosno reprezentacijom *nove žene*: ona je obrazovana, profesionalno posvećena, ekonomski nezavisna; ona je autorka sopstvenog mišljenja i ubeđenja; ona ne čita modne žurnale, već feminističku periodiku u kojoj se redovno obaveštava o naučnim otkrićima i uspesima žena na naučnom polju. Štebi zaključuje esej osvrtnom na dramu *Gospođa sa mora*, u kojoj je Ibzen, prema autorkinom mišljenju, dao rešenje za srećan brak, a ono podrazumeva slobodu i odgovornost oba partnera.³

Značaj eseja „Ibzenova shvatanja žene“ (1927, *Letopis Matice srpske*) Ksenije Atanasijević ne ogleda se samo u autorkinom analitički prodornom dokazivanju Ibzenovog feminizma, naročito u kontekstu njegovih moralističkih nazora. Posredi je još jedan izuzetno važan teorijski gest, odnosno teza koja je implicitno upisana u autorkinom eseju. Atanasijević esej otvara konstatacijom o sporu u vezi sa autorovim anti/feminizmom i, interpretirajući celokupan Ibzenov opus, ubedljivo izlaže svoju argumentaciju. Patrijarhalni, odnosno antifeministički i „univerzalistički“ pristup obeležio je recepciju Ibzena tokom dvadesetog veka i ta dva interpretativna toka uokvirivala su i pisanje o Ibzenovim dramama, naročito o

³ Feminističko tumačenje *Gospođe sa mora*, koje je Štebi natuknula, opširnije je ponuđeno tek početkom devedesetih godina prošlog veka (v. Fuchs 1990).

Lutkinjoj kući, u srpskoj/jugoslovenskoj periodici između dva rata. Sa patrijarhalnom interpretativnom normom polemiku je zapodenula već Nada Jovanović. Nora je, sa jedne strane, predstavljana kao lakomislena, detinjasta, frivolna, iracionalna, abnormalna, histerična, hirovita i sujeta žena. Besmrtna Nora je Nora iz prva dva čina, a Nora koja racionalno i lucidno analizira svoju bračnu situaciju je psihološki neuverljiva. Sa druge strane, Ibzen se nastojao spasiti od feminizma isticanjem da *Lutkina kuća* nema nikakve veze sa „ženskim pitanjem“, da je u drami reč o univerzalnim problemima.

Džoun Templton konstatuje da je „apriorno odbacivanje ženskog pitanja kao teme *Lutkine kuće* izraz džentlmenskog zazora, odbijanje da se prizna neprijatna realnost. [...] U Ibzenovom svedremenom svetu Svečoveka, pitanje roda može biti samo zamarajuća upadica“ (Templeton 1989: 29). Templton je istakla interpretativnu začkoljicu koja leži u osnovi „univerzalističkog pristupa“ Nori, a koja je u svojoj biti motivisana patrijarhalnim svetonazorom: (a) s obzirom na to da prava umetnost ne može biti o feminizmu i s obzirom na to da je *Lutkina kuća* prava umetnost, onda *Lutkina kuća* ne može biti o feminizmu; (b) ženska prava su nepodesna za temu tragedije ili poezije jer su nedovoljna da bi bila univerzalizovana, odnosno da bi predstavljala ljudsko iskustvo uopšte (Isto: 31). Svojim ogledom Ksenija Atanasijević obara ove teze – prava umetnost može biti o feminizmu, odnosno žensko iskustvo može biti narativ (velike) umetnosti. Ovaj autorkin stav izrečen je u trenutku kada se ženskoj književnosti osporavala moć reprezentacije i kada se ona marginalizovala i getoizovala. Esej o Ibzenu Ksenije Atanasijević predstavlja povlašćeno mesto artikulacije feminističke kritike književnosti u jugoslovenskoj kulturi između dva svetska rata.

Ibzen i književnost o novoj ženi

U međuratnom periodu nastajao je korpus ženske književnosti koji je bio u saglasju sa problematikom koja je pokretana u feminističkoj kontrajavnosti. Teme o kojima se diskutovalo i raspravljalo, koje su obrađivane u publicističkim tekstovima, prevashodno u feminističkoj štampi, našle su svoj literarni pandan u *književnosti o novoj ženi*. Ovaj korpus tekstova u srpskoj/jugoslovenskoj književnosti konceptualizovala je Stanislava Barać. Reč je o tekstovima (proza i poezija) koje su pisale žene (pretežno) za žene o emancipovanim ženama sa namerom da se detabuiziraju teme koje se tiču zapostavljenog ili sankcionisanog ženskog iskustva (predbračni seks, žena koje odbijaju brak, žena koje se same bore za pravo glasa, rasprave o abortusu, bračna neverstva itd.) (Barać 2015: 289–331).

Ključna tema vezana sa lik *nove žene* jeste tema braka. Ljubavni narativ je konstitutivan u književnosti o novoj ženi. Ovo je razumljivo imamo li u vidu da je brak polje preseka različitih „ličnih i političkih“ diskursa koji oblikuju identitet junakinja i realnih žena. Iskustvo ljubavi i braka predložak su junakinjinih (autorkinih) polemičkih reakcija na tiraniju tradicionalnih rodnih uloga i važan su narativ preispitivanja, ponekad i prekoračivanja postavljenih granica. Sputana i sankcionisana volja i sloboda izbora, ponajpre u kontekstu ljubavi i erotike kao najintimnijeg prostora, primaran je motiv junakinjinih pobuna.

Zahtevi za autonomijom ličnosti i njeno (samo)oslobođanje, te raskid sa pasivnom ulogom i potčinjavajućom pozicijom, naročito u kontekstu partnerskih odnosa, dominiraju feminističkim (publicističkim i književnim) diskursom između dva rata. Feministička književnost tih godina predstavlja polje različitih intertekstualnih preseka i Ibzenov lik (model) nove žene ili njenog antipoda, jedan je od njenih intertekstova. Neutemeljeno bi bilo za svaki narativ ovog tipa konstatovati ibzenovsku provenijenciju. Međutim, imamo li u vidu Ibzenov uticaj na globalnoj sceni prvih decenija dvadesetog veka,⁴ njegove drame se svakako mogu označiti i kao važan prototekst jugoslovenske književnosti o novoj ženi. Prisustvo Ibzena u narativima koji problematizuju tradicionalni brak i ljubav možemo mapirati na više planova: glavne junakinje bivaju bliske autorovim novim ženama ili teže ka slobodi i autonomnosti ličnosti koje su one izvojevale, tropi njegovih drama važna su intertekstualna čvorišta na semantičko-simboličkom planu i Ibzen je formativna lektira junakinja.

Nada Jovanović je u *Ženskom pokretu* (1921–1923) objavila ciklus prozaida „Iz Mojih Vizija“. Ovaj ciklus je sastavni deo knjige *U život vizija čija je moć istina* (1924). Autorka izrasta iz tradicije intimističkih i ispovednih tekstova koji tematizuju dramu probuđene ženske subjektivnosti u koštacu želje i realnosti. Jelena Milinković je lokalizovala „Iz mojih Vizija“ u časopisni diskurs o novoj ženi. Autorka zapaža da lirski junakinja ovih odlomaka ni u jednom trenutku ne pati zbog nedostatka ljubavi, „ona protestuje protiv „ljubavne tamnice“, ona se

⁴ Polazeći od tekstova Džejsma Džojlsa, Virdžinije Vulf, Šarlot Perkins Gilmen, Biljana Dojčinović je zaključila da smo „sa Ibzenom u rukama, na sigurnom putu ka modernizmu u kom se položaj žena brzo menja i dolazimo do pojma nove žene čija bi najlakša slikovita formulacija bila Nora“ (Dojčinović 2015: 56), kao i da „izgleda da je na početku druge decenije 20. veka ibzenovski impuls izveo žene iz domova i iz snova o bezbednosti bračne zajednice koje rešava sve probleme (Isto: 58).

„boji okova“, kao gubitka sopstvene slobode“ (Milinković 2015: 128). „Iz mojih vizija“ predstavlja prvi deo zbirke objavljene 1924. godine. Drugi deo, naslovljen „Iz jednog života“, čine fragmenti koje povezuje nastojanje žene, koja se povinovala društvenim normama, da smislotvorno oblikuje svoj život, obmanjujući sebe da je zadovoljna. „U život vizija, u život nepomućene sreće“, treći deo knjige, donosi ženinu odluku da raskine sa društvenim i patrijarhalnim konvencijama „i do ostvarenja one verzije ljubavi koju paradigma nove žene zastupa: junakinja predlaže svom partneru koncept slobodne ljubavi, tj. veze u kojoj neće biti obavezani, u kojoj će ona zadržati sebe u sopstvenom zamku“ (Isto).

Već i sam poetički kroki knjige Nade Jovanović upućuje na to da je autorka, koja je Ibenovu Noru smatrala simbolom ženske emancipacije, svoju naratorku/lirsku junakinju oblikovala prema narativu samoosvešćivanja *Lutkine kuće*: žena koja najpre doživljava „buđenje“ i potom teži da se ostvari van rodni uloga ili onako kako te uloge određuje patrijarhat. To podrazumeva i raskrinkavanje strategija muških patrijarhalnih figura: „Ti hoćeš svaki predmet da stвориš za mene i tako spleteš još većeg mog ropstva. I hranu da mi doneseš. O mom odelu da se brineš. Je li to možda odnos ljubavi? Nagrada meni? Ne, hvala dragi. Ja hoću samo ono što ja tebi dam: zanosni ljubavni čas“ (Jovanović 1924: 44). Junakinja Nade Jovanović, poput Nore, ogoljava neravnomernu distribuciju moći u patrijarhalnom braku, te muški egocentrizam i potrebu za kontrolom pod alibijem ljubavi prema ženi. Zamak lirske junakinje/naratorke Nade Jovanović feministička je utopija, građena na principu inverzije *lutkine kuće*.

Tokom 1924. godine u časopisu *Misao* je objavljen roman *Sotto Voce Vere Ivanić*, epistolarni roman u pet nastavaka koji se sustiče sa intimnim dnevnikom (Milinković 2015: 192). Na osnovu pisama koja je junakinja Gordana slala ljubavniku u periodu 1913–1923, možemo da rekonstruišemo njenu ličnost. Ona je udata žena, ima ćerku, veoma dobre socijalno-ekonomske situacije, živi u Beogradu, dosta putuje. Gordana je nesrećna u braku, supruga ne voli i ne poštuje ga, smatra da je monstroznan i rugoban, a kuću u kojoj žive često naziva „mauzolejom“ ili „kosturnicom“.

Na osnovu interesovanja koja iskazuje u pismima, može se zaključiti da je Gordana veoma obrazovana, a naročito su zanimljive njene književne i filozofske reminiscencije. Njena izrazita introspektivnost prožeta je esejističkim diskursom u kom se raskriljuju različita egzistencijalna pitanja. Gordanina lektira važna je na nekoliko planova: ona je sugestivan gest karakterizacije junakinje, važna je kulturna referenca u kontekstu modernističkog formiranja (ženske) subjektivnosti i

važna su metafikcionalna čvorišta romana. *Pohod na sever* je prva Ibzenova drama koja je citatno prisutna u Gordaninim pismima: „Slomljena sam, i razdražuje me vetar, što se već treći dan prolama sa neumanjenom jačinom. Slušam njegovo zavijanje, i mislim na Ibzenovu Hjerdisu što na crnom konju sa furijama leti po vazduhu“ (Ivanić 1924: 915). U jednom od narednih pisama, Gordana donekle pojašnjava svoju bliskost sa Hjerdisom:

Šta čovek nalazi u knjigama drugo do potvrdu onoga što je sam on? U Puy-de-Dôme sam upoznala beskonačnost. Na onim visinama stvaraju se Zarastre, Manfred, Irena i Hjerdisa. Tamo su Betovenove melodije, tamo se svršava zaludujuća zagonetka kozmosa. Da li znate kakvo je utešno olakšanje oslušivati odsjaj celog stvaranja u sebi, a biti istodobno prožet ubeđenošću da smo samo beznačajna jedna efemernost (Isto: 1024).

Pohod na sever i *Kad se mi mrtvi probudimo* pripadaju korpusu knjiga u kojima čitalac nalazi potvrdu onoga što je on sam. Obe Ibzenove junakinje komplementarne su pojedinim aspektima Gordanine ličnosti: odvojenost od voljenog muškarca, uverenje da se sreća može postići samo unutar personalnih relacija, nezadovoljstvo životom bez obzira na socijalne i materijalne uslove, preispitivanje tradicionalnih normi zarad sopstvene sreće; takođe, ove citatne veze uključuju i stanje pasivnost i gubitak identiteta koji se izjednačavaju sa smrću.

U još jednom pismu Gordana svoje intimne preokupacije oblikuje ibzenovskim referencama:

Silueta Rebeke Vest donela mi je jednu zamisao. Ona je smela da izađe neuzdražana u poslednjem svome uzvišenome času, kada se nije brinula ni za kakav osvrt više. A ja sam mislila o drugoj jednoj, isto tako čudesnoj ibsenovskoj prilici, koja *nikad* nije mogla da bude neposredna. Šteta je što se po nešto veliko neostvareno prosanja. Ibzen mi neprestano u glavi. Čitam Strinberga, a mislim na Ibzena.

I zatim na to kako su sva teženja i nadanja inkvizitorske sprave, ali i protivnici visoke moralne iskre. (Ivanić 1924: 1219).

Gordana imenom apostrofira tri Ibzenove junakinje. Međutim, pitanje je ko je „čudesna ibsenovska prilika, koja *nikad* nije mogla da bude neposredna“, koja je intenzivno zaokuplja. Iako se nemogućnost neposrednosti može pripisati mnogim Ibzenovim junakinjama, u čemu se i

ogleda tragični konflikt žene i patrijarhalne ideologije, Gordani je najbliža Ibzenova Heda Gabler. Tema ove drame jedna je od konstitutivnih tema i romana *Sotto Voce*. Gordana je obeležena egzistencijalnim očajem, izolovanošću, neslobodom, sukobom između sna o sublimnoj lepoti i ružnoće, toksičnosti banalne građanske svakodnevice. Gordana se skriva, zaklanja, ona je nedostupna za stvarnost u kojoj živi, konstantno performirajući uloge u kojima se našla (supruga, majka, domaćica), ne pristajući na uzorne kvalitete koje one podrazumevaju. Čak, Gordana u pismima performira „ženski diskurs“ kako se on stereotipizirao u patrijarhalnoj kulturi. Njena estetizacija stvarnosti i eskapizam u prirodu u koju projektuje idealističku utopiju lepote takođe je približavaju Hedi. Za razliku od Hede Gabler Gordana zadovoljstvo pronalazi u intimi sa ljubavnikom. Međutim, Gordana ne poseduje volju i delatnu crtu Ibzenovih junakinja.

U najradikalnijem jugoslovenskom feminističkom romanu između dva rata, romanu *Jedno dopisivanje* (1932) Julke Hlapec Đorđević, ideologema *nove žene* ili *advanced women*, kako ju je sama autorka nazivala u svojoj esejistici, najpotpunije je ostvarena. Marija Prohaskova, junakinja čiju prepisku sa ljubavnikom pratimo tokom romana, ima mnogo zajedničkih crta sa svojom autorkom. I ona potiče iz srpske zajednice u Južnoj Ugarskoj, fakultetski je školovana u Beču, nastanjena u međuratnom Pragu, udata za Čeha, sa internacionalnom prijateljskom i saradničkom mrežom. Pored biografskih elemenata, Marija deli i političko-ideološke nazore svoje autorke. Marija je ideološki osveščena, emancipovana žena kojoj su prioriteti autonomija, koju beskompromisno brani, i sloboda volje ili, njenim rečima, „kako tačno reče Ibsen: Živeti po zakonima svoga ja“. (Hlapec Đorđević 2004: 9).

Koncept ljubavi i braka, koji je u romanu fundiran iz perspektive emancipovane snažne individualnosti, temeljno je analizirala Jelena Milinković. Marija Prohaskova „ljubav shvata kao veoma složen fenomen koji se ne iscrpljuje isključivo u dopadanju i erotici, već podrazumeva mogućnost potpunog samoosveščivanja ličnosti i njene kompletne izgradnje“ (Milinković 2014: 175). Takođe, „ona ne traži institucionalne

okvire za ljubavno osećanje i ne vezuje ljubav isključivo za seksualnu vezu ili brak.“ (Isto: 176). Za razliku od Gordane Vere Ivanić, sopstvene težnje nisu „inkvizitorske sprave“ za Mariju Prohaskovu, niti su „protivnici visoke moralne iskre“. Nova žena svoje težnje ne saobražava tradicionalnom moralu niti ih vrednosno samerava spram njega. Ona insistira na izgradnji novog morala koji uvažava ženinu ličnost, odnosno njenu subjekatsku poziciju i u privatnoj i u javnoj sferi.

Marija Prohaskova upoznaje ljubavnika sa ličnostima čije ideje su oblikovale njen svetonazor:

Mislim da su na moj razvitak Ibsen, a kasnije, kada sam već bila udata, Jovan Skerlić, imali velik, sudbonosni upliv. [...] Otkrivajući lažljivošću nasićenu atmosferu starih patrijarhalnih odnosa, i neizmerno sugestivno, oni oba izazivaju čežnju za višim sferama života, želju za širokim socijalnim delokruzima. Godinama mog univerzitetskog obrazovanja Ibsen mi je bio više nego vođa i inspirator – on mi je bio bog, što objašnjuje dovoljno moju duševnu dispoziciju. (Hlapec Đorđević: 26).

Emancipatorske ideje Henrika Ibzena oblikovale su duševnu dispoziciju Marije Prohaskove, ali i junakinja drugih autorki – osveščivanje patrijarhalne mreže patronata i mehanizama koji ženu dehumanizuju. Međutim, otvoreno je pitanje koliko su junakinje bile spremne i sposobne da načine i korak dalje. Povodom junakinje Julke Hlapec Đorđević, Milinković je zapazila da „iako u prepisci sa ljubavnikom Marija zauzima decidan stav o svim važim egzistencijalnim pitanjima, braneći dosledno sopstvenu autonomiju i prezirući sve konvencije građanskog morala, ona ne biva do kraja srećna [...] a sebe definiše kao osobu sklonu melanholiji (Milinković 2014: 181–182). Feministička recepcija Ibzena potvrđuje stav da je „izgradnja društvenog identiteta nove žene bila glavni ali i najudaljeniji cilj srpske feminističke kontrajavnosti između dva rata“ (Barać 2015: 97).

Recepcijski pluralizam ideologeme *nova žena*

Dosadašnja istraživanja ideologeme *nove žene* u srpskoj/jugoslovenskoj feminističkoj publicistici i književnosti između dva rata pokazala su da je ona formirana u dijalogu sa stvaralaštvom Aleksandre Kolontaj i Sare Grand (Barać 2015, Milinković 2015). Publicistički tekstovi o Ibzenu, kao i intertekstualne veze

književnosti o novoj ženi, omogućavaju nam da i njegove drame posmatramo kao prototekst *nove žene* u srpskoj/jugoslovenskoj kulturi. Publicistički tekstovi ilustruju *ibzenovsku* diskurzivnu razgranatost. Ibzenovi stavovi i ideje važni su argumenti u diskusiji o društvenim, kulturnim, psihološkim, etičkim i estetičkim problemima koja se vodila sa feminističkih pozicija. Njegove junakinje važan su reprezentacijski model na feminističkoj sceni. Pored ukazivanja na vidove intertekstualne komunikacije, cilj interpretativnog osvrta na tri romana je otvaranje istraživačkog polja: svestrano sagledavanje književnosti o novoj ženi u *ibzenovskom* kontekstu, kao i njeno komparativno sagledavanje sa evropskom književnošću koja je nastajala u dijalogu sa Ibzenovim feminističkim idejama (u tom kontekstu zanimljivo bi bilo markirati i „posrednike“ - na primer, Sara Grand koja se prevodi u *Ženskom pokretu*). Naposljetku, recepcija Ibzena na feminističkoj sceni pokazuje i formativnu dinamičnost, transnacionalnu i kulturološku raslojenost ideologeme *nove žene* u srpskoj/jugoslovenskoj kulturi, kao i raspon i opsege feminističkog diskursa između dva rata.

Literatura

- Fuchs, E. (1990). Marriage, Metaphysics and The Lady from the Sea Problem. *Modern Drama*, 3, 434–444.
- Hlapec Đorđević, J. (2004). *Jedno dopisivanje*. Prosveta.
- Moi, T. (2006). "First and Foremost a Human Being": Idealism, Theatre, and Gender in A Doll's House. *Modern drama*, 3, 256–284.
- Templeton, J. (1989). The Doll House Backlash: Criticism, Feminism, and Ibsen. *PMLA*, 28–40.
- Slijepčević, P. (1980). *Kritika i publicistika*. Sarajevo: Svijetlost.
- Štebi, A. (1926). Ibzen kao propagator feminizma. *Ženski pokret*, 3, 65–68.
- Vinković, H. (1919). Ibzen kao borac za ženska prava. *Jugoslavenska žena*, 8/10, 336–337.
- Атанасијевић, К. (1927). Ибзенова схватања жене. *Летопис Матице српске*, 1/3, 245–252.
- Бараћ, С. (2015). *Феминистичка контрајавност. Жанр женског портрета у српској периодици 1920–1941*. Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Беловић Бернаджиковска, Ј. (1899). Модерна жена. *Зора*, 12, 393–395.
- Дојчиновић, Б. (2015) *Право сунца. Другачији модернизми*. Нови Сад: Академска књига.

- Иванић, В. (1924). Sotto Voce. *Мисао*, књ. 15, 5/6, 7/8, 910–916, 1017–1025, књ. 16, 1, 2, 3, 1140–1150, 1223–1231, 1215–1222 .
- Јовановић, Н. (1921). Нора – Ибсен. *Женски покрет*, 7/8, 263–266.
- Јовановић, Н. (1924). *У живот визија чија је моћ истина*. Београд: „Давидовић“.
- Милинковић, Ј. (2015). *Женска књижевност у часопису Мисао (1919–1937)* (Непубликована докторска дисертација). Филолошки факултет, Београд.
- Милинковић, Ј. (2014). Тематизација љубавне приче у роману *Једно дописивање* Јулке Хлапец Ђорђевић. *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, 1, 167–184.

SADRŽAJ

I LINGUISTIC ENCOUNTERS

- Utasi Csilla
A VERSFORDÍTÁS ALKÍMIÁJA. KOSZTOLÁNYI DEZSŐ ÉS DANILO KIŠ
FORDÍTÓI ELVEI..... 7
- Erzsébet Csányi, Ottó Beke, Beáta Grabovac
A FÖLD-DISZKURZUS IRÁNYAI TOLNAI OTTÓ KORAI
MŰVÉSZETÉBEN 19
- Andrić Edit
A MAGYAR NYELV ÉS A SZERB JEZIK LEXÉMA ÖSSZEVETŐ
SZÓASSZOCIÁCIÓS VIZSGÁLATA..... 29

II CULTURE, LANGUAGE AND HISTORY

- Daniela Marčoková, Janko Ramač, Jasna Uhláriková
PÍSANIE SLOVENSKEJ TLAČE V KRÁĽOVSTVE JUHOSLÁVIA
O SLOVÁKOCH V MAĎARSKU 49
- Слободан Бјелица
КУЛТУРНА ПОЛИТИКА У ВОЈВОДИНИ 80-ИХ ГОДИНА XX ВЕКА..... 65

III THE CULTURE OF TEACHING

- Biljana Lungulov, Jovana Milutinović, Bojana Trivunović
INTERKULTURNA DIMENZIJA PROCESA RANGIRANJA UNIVERZITETA
U EVROPI: STUDIJA SLUČAJA DVA UNIVERZITETA U SRBIJI..... 81
- Olja S. Džinkić, Milena M. Letić Lungulov
MOGUĆNOSTI KONSTRUKTIVISTIČKE NASTAVE U FORMIRANJU
INTELEKTUALNE ELITE 95
- Stanislava Marić Jurišin, Borka Malčić
REFLEKSIJA NASTAVNIKA KAO USLOV UNAPREĐENJA SAVREMENE
ŠKOLSKE KULTURE** 105

IV IDENTITY AND CULTURE

- Danijela Grujić
O AUTENTIČNOM FORMIRANJU KULTURNOG IDENTITETA 123
- Sanja Krimer Gaborović, Ivana Jakovljević
PILOT-STUDIJA O RODNO DIFERENCIRANOM IMENOVANJU BOJA U
SRPSKOM JEZIKU 135
- Žarka Svirčev
IBZEN JUGOSLOVENSКИH FEMINISTKINJA 153

V LITERATURE AS A CULTURAL PHENOMENON

- Радослав Ераковић
УБИЦЕ МОГ ТАСТА: ЛИК АТАНАСИЈА РАШКОВИЋА У
МЕМОАРСКИМ ЗАПИСИМА СИМЕОНА ПИШЧЕВИЋА 169
- Драгољуб Перић, Душан Владислав Пажђерски
ПРИПОВЕТКА О ЧОВЕКУ КОЈИ ЈЕ ПРЕВАРИО СМРТ КОД СРБА И
КАШУБА..... 185
- Mirna Radin Sabadoš
NARATIVI KNJIŽEVNOSTI SVETA - TRADICIONALNI I ALTERNATIVNI
OBRASCI..... 199
- Marína Šimáková Speváková
ZNAČENJE I FUNKCIJA PROMENE LIRSKOG SUBJEKTA U POEZIJI
VERONIKE DIANIŠKOVE – OD MITOLOŠКИH INTERTEKSTOVA KA
ANGAŽOVANOJ POEZIJI? 213
- Vladislava Gordić Petković
MARGINALCI I OTPADNICI U DRAMAMA TENESIJA VILIJAMSA:
RITUALNO KAŽNJAVANJE DRUGOG** 223

VI LITERARY ENCOUNTERS OF CULTURE

- Наталија Лудошки
МЛАДЕН ЛЕСКОВАЦ У СЕЋАЊИМА САВРЕМЕНИКА: ЕРИХА КОША,
АЛЕКСАНДРА ТИШМЕ, МИЛОРАДА ЖИВАНЧЕВИЋА 237

Gordana Todorić PARODIJA KAO INSTRUMENT KONSTITUISANJA IDENTITETA U <i>PARTIZANSKOJ AGADI ŠANIJA ALTARCA</i>	251
--	-----

VII FORMING INDIVIDUALS AND GROUPS WITHIN A CULTURE

Aleksandra Blatešić STVARNI I NESTVARNI LOKALITETI U ITALIJANSKIM JEZIČKIM IZRAZIMA	267
---	-----

Anna Makišová PPIMÁRNE PREDLOŽKY V SPISOVNEJ SLOVENČINE A VPLYV SRBSKÉHO JAZYKA.....	281
--	-----

Nataša Milivojević CONTRASTING THE SEMANTICS OF EMISSION VERBS IN ENGLISH AND SERBIAN	293
---	-----

VIII LANGUAGE AS A CULTURAL PHENOMENON

Vesna Bogdanović, Vesna Bulatović IZRAZI POJAČAVANJA AUTOROVE TVRDNJE U NETSPIK JEZIKU NA STUDENTSKIM DISKUSIONIM FORUMIMA.....	311
---	-----

Драгана Поповић, Милорад Миљаковић JEZIK KAO IZVOR I POĽJE KREATIVNOSTI: SOCIOLINGVISTIČKA ANALIZA U OBLASTI RUSKE DERIVATOLOGIJE.....	325
--	-----

IX SEMANTICS, CULTURE, TRANSLATION AND COGNITION

Borislava Eraković PRELAMANJA TEORIJSKIH PARADIGMI U PREVOĐENJU ŽURNALISTIČKIH TEKSTOVA S ENGLESKOG NA SRPSKI	341
---	-----

Helga Begonja SLIKA ŽENE U NJEMAČKIM REKLAMNIM OGLASIMA	355
--	-----

Jelena Kleut, Brankica Drašković, Dragana Prodanović SUSRETI DISCIPLINA U KOMUNIKOLOŠKIM, MEDIJSKIM I NOVINARSKIM STUDIJAMA U SRBIJI	377
--	-----

UNIVERZITET U NOVOM SADU
FILOZOFSKI FAKULTET
Dr Zorana Đinđića 2
21000 Novi Sad
Tel: +381 21 450690
www.ff.uns.ac.rs

Tehničko uređenje radova
Aleksandra Mirković

Priprema za štampu i redizajn korica
Igor Lekić

Štampa i povez
Štamparija Sajnos
Novi Sad

Tiraž
100

CIP - Каталогизacija у публикацији
Библиотеке Матице српске, Нови Сад

316.74:81/82(082)

МЕЂУНАРОДНИ интердисциплинарни симпозијум "Сусрет култура" (11 ; 2020 ; Нови Сад)

Zbornik radova / Jedanaesti međunarodni interdisciplinarni simpozijum "Susret kultura", [1. decembar 2020, Novi Sad] ; [urednici Ivana Živančević-Sekeruš, Željko Milanović, Zoran Paunović]. - Novi Sad : Filozofski fakultet, 2021 (Novi Sad : Sajnos). - 390 str. : ilustr. ; 24 cm

Radovi na više jezika. - Tekst ćir. i lat. - Tiraž 100. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija uz svaki rad. - Rezime na engl. jeziku uz svaki rad.

ISBN 978-86-6065-688-1

a) Мултикултурализам - Интердисциплинарни приступ - Зборници б) Културни плурализам - Интердисциплинарни приступ - Зборници

COBISS.SR-ID 54796553
